

**BO'LAJAK JISMONIY MADANIYAT FANI O'QITUVCHILARI
SHAXSIY SIFATLARINI SHAKLLANTIRISHNING
IJTIMOIY-PSIXOLOGIK ASPEKTLARI**

Salixov Shoxrux Mansurovich

salikhovshoxrux@gmail.com

Buxoro davlat universiteti Psixogiya kafedrası o'qituvchisi

Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

<https://orcid.org/>

0000-0001-7520-6498

Ushbu maqolada bo'lajak jismoniy madaniyat fani o'qituvchilarining shaxsiy sifatlari shakllanishida ijtimoiy muhit hamda psixologik faktorlarning o'rni tahlili keltirilgan. Bundan tashqari har bir sportchida rivojlantirish zarur bo'lgan irodaviy sifatlari, hissiy boshqaruvchanlik kabi jarayonlarning amaliy natijalari asoslab berilgan. Bo'lajak jismoniy madaniyat fani o'qituvchilarida shaxsiy sifatlarning shakllanishi psixologik omillarga bog'liq ekanligi va bu holat juda muhim psixologik omil ekanligi jadvallarda o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: *Ijtimoiy muhit, Irodaviy sifatlari, Sport faoliyati, Psixologik omillar, Pedagogik jarayon, O'quv faoliyati, Ijtimoiy psixologik motivlar.*

**СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ
ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТНЫХ КАЧЕСТВ БУДУЩИХ
УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ**

В данной статье анализируется роль социальной среды и психологических факторов в формировании личностных качеств будущих учителей физической культуры. Кроме того, обоснованы практические результаты таких процессов, как сила воли и эмоциональный контроль, которые необходимо развивать у каждого спортсмена. Из таблиц видно, что формирование личностных качеств будущих учителей физической культуры зависит от психологических факторов и что данная ситуация является очень важным психологическим фактором.

Ключевые слова: *Социальная среда, Волевые качества, Спортивная деятельность, Психологические факторы, Педагогический процесс, Воспитательная деятельность, Социально-психологические мотивы.*

**SOCIAL-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF FORMING THE PERSONAL
QUALITIES OF FUTURE PHYSICAL CULTURE TEACHERS**

This article analyzes the role of the social environment and psychological factors in the formation of personal qualities of future physical education teachers. In addition, the practical results of such processes as willpower and emotional control, which need to be developed in every athlete, are substantiated. The tables show that the formation of personal qualities of future physical education teachers depends on psychological factors and that this situation is a very important psychological factor.

Key words: Social environment, Volitional qualities, Sports activity, Psychological factors, Pedagogical process, Educational activities, Social and psychological motives.

KIRISH: Hozirgi talabalarning sub'yektligiga va ijodiy kuchiga (qobiliyatiga) qo'yilayotgan talablarning ortishiga qaramasdan, talabalar sub'yektiv hayotiy o'rining psixologik o'ziga xosliklari va uning ijtimoiy mavqei o'rtasidagi bog'liqlik kam o'rganilganligi, faoliyat kategoriyasining psixologiyaga kiritilishi shaxsni dialektik-materialistik tadqiq qilish, uning g'oyaviy yo'nalishini o'rganish uchun shart-sharoitlarni ta'minlash va psixikani obyektiv o'rganish imkoniyatini yaratish uchun zarur edi.

Bilish va hissiy sohalarning birligida shaxs muammosini ko'rib chiqish (S.L.Rubinshteyn, L.S.Vigotskiy, A.Leontev) shaxsiy yondashuv, psixikani dialektik-materialistik anglashning quyidagi keltirib o'tilgan muhim tamoyillarni rivoj topishiga ko'maklashadi: aks ettirishning aqliy jihati, shaxs psixikasining moslashishi, ong va faoliyatning birligi, determinizm va tarixiy xususiyatlar tamoyili.

An'anaviy yondashuvdagi atrofdagi voqelikni o'zgartirish orqali inson o'z tabiatini o'zgartiradi, degan pozitsiyasiga asoslanib, S.L.Rubinshteyn shaxsning yo'nalishini o'rganishda tizimli yondashuvning asosini tashkil etgan ong va faoliyatning birligi tamoyilini ilgari surdi. Ongning faoliyat bilan chambarchas bog'liqligi mazmuni «ularning o'zaro bog'liqligi va mazkur bog'liqlikni tasdiqlashdan iborat: inson faoliyati uning ongini shakllantirishni, uning intellektual aloqalarini, jarayonlarini va xususiyatlarini belgilaydi va bu ikkinchisi, tartibga soluvchi faoliyat, ularni adekvat amalga oshirish sharti hisoblanadi» [130]. Tadqiqotimizda qo'llanilgan metodlarning o'ziga xosligi shundaki, shaxsda ong darajasi uning faoliyatdagi harakati bilan uzviy bog'liq. Shunday ekan, kasbiy sifatlar rivojlanishini faoliyatni tashkil qilmasdan erishib bo'lmaydi.

Insonlarning vaziyatlarga munosabati ularning faoliyatini ko'rsatib beradi. Shuningdek, shaxsning faoliyatida uning xususiyatlari, yo'nalishi ochiladi va bu jarayon kishilarning eng yaqin xususiyati sifatida namoyon bo'ladi. S.L.Rubinshteyn tomonidan shakllantirilgan yana bir tamoyil – determinizm tamoyilidir. Determinizm insonlar o'rtasida yaratilgan obyektiv qonun-qoidalar bilan ichki qarshiliklarga asoslanib yagona tizimni o'rganish lozimligini bildiradi.

Mazkur tamoyilga ko'ra, shaxsning shakllanishida yetakchi rol ichki sharoitlar, shu jumladan, shaxsning haqiqiy shaxsiy sifatlari va tabiiy xususiyatlari orqali o'zgaradigan tashqi ta'sirlarga beriladi, ya'ni tashqi ta'sirlar o'zgarishi shaxsdagi sifatlarni ham ma'lum

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

Shaxsiy sifatlar	Maqsad va intilish	Imkoniyatlar va motivlar	Motivlar kurashi va tanlanishi	Yechim	Yechimni amalga oshirish
---------------------	--------------------	-----------------------------	--------------------------------------	--------	--------------------------------

ma'noda o'zgarishiga olib keladi. Determinizm tamoyili psixolog talabalarning bilim va kasbiy sifatlarini mukammal o'zlashtirib, rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

ASOSIY QISM METODOLOGIYA: Bo'lajak jismoniy madaniyat fani o'qituvchilarida o'z mehnat faoliyatlari davomida o'quvchilarda hissiy irodaviy sifatlarni shakllantirish vazifasi muhim hisoblanadi. Hissiy irodaviy sifatlarning zaif differensiallashganligi hatto iroda sohasida yirik mutaxassis hisoblanuvchi A.S.Puni mehnatlarida ham keltirib o'tilgan va u bu sifatlarni juftlashtirib birlashtirgan; qat'iyatlilik va dadillik, qat'iylik va qattiq tura olish, mustaqillik va tashabbuskorlik, bardoshlilik va o'zini tuta olish. Aslida bular xilma-xil hissiy irodaviy ko'rinishlardir va bu masalan, M.S.Govorov tomonidan mustaqillik va tashabbuskorlikka nisbatan munosabatda ko'rsatib o'tilgan. U o'smirlarning 3 guruhini ajratgan: tashabbuskor va mustaqil; tashabbuskor va mustaqil bo'lmagan; mustaqil va tashabbuskor bo'lmagan. A.S.Punida faqat maqsadga intiluvchanlik yakka holda keltirib o'tilgan. Ammo unga berilgan ta'rifdan u qat'iylikdan qanday farqlanishini anglab olish qiyin. Ehtimol hissiy irodaviy sifatlarning juftlikda birlashishi A.S.Punining "irodavaviy sifatlarni shaxsning bir butun hissiy irodaviy aks ettirishlarida bir-biridan alohida emas, balki, o'zaro aloqada vazifa bajaradi." degan tasavvurlariga mos keladi.

Hissiy irodaviy sifatlarni ajratish va differensiatsiya qilish muammosining chalkashligiga 1 – jadvalda yaqqol keltirilgan

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, K.K.Platonov shaxsiy hissiy irodaviy xususiyatlar qatoriga nima uchundir ta'sir ko'rsata olishlik va muloyimlikni ham kiritgan. SHuningdek, hissiy irodaviy sifatlarga insoniylik, mustaqillik, mardlik, fidokorlik va prinsipiiallilik kabilarning kiritilishi ham tushuntirilgan. A.S.Punining fikricha, "har bir insonda hissiy irodaviy sifatlarni bir butun tizim sifatida namoyon bo'ladi, ammo bu tizim bo'g'inlarining strukturasi turli insonlarda bir xil emas."

Bundan tashqari u bir insonning o'zida faoliyatning turli ko'rinishlarida o'zgarib boradi. Shu bois, shaxsiy hissiy irodaviy sifatlarni yig'indisini harakatchan dinamik tizim sifatida ko'rib chiqish lozim, hamda bu tizimning bo'g'inlari bir-birlari bilan turlicha o'zaro munosabatga kirishadi va aloqa qiladi. Hissiy irodaviy sifatlarning u yoki bu to'plamlari A.S.Puni fikricha, aniq bir faoliyat turining barqaror, ob'ektiv shart-sharoitlari orqali belgilanadi. Birinchi navbatda yetakchi hissiy irodaviy sifatlarni determinantlashadi.

Shaxsning boshqa sifatlari kabi hissiy irodaviy sifatlarni ham gorizontaal va vertikal strukturaga ega.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATION G'OYALAR

Kuchli Iroda	Maqsadni aniq anglash, intensiv intilish	Etarli	Asoslangan va tezkor	Asoslangan va intensiv intilishli	Matonat bilan
Qat'iylik	Uzoqlashgan va intensiv intilishli	Me'yorda			Juda qat'iy
O'jarlik	Ob'ektiv oqlanmagan	Barcha imkoniyatlarni oldindan yanglish fikr bilan kelganligi va ob'ektiv hisobga olinmaganligi bilan ajraladi		Asoslanmagan intensiv intilishli	Qat'iy
Muloyimlik	Oson o'zgaruvchan	Boshqa insonlar kuchli ta'siri bilan aniqlanadi		Oson o'zgaradi	Turli xil
Ta'sir ko'rsatishlik	Mavjud emasligi			Tashqari-dan keladi	Tashqari-dan keladi
Qat'iyatliqlik	Maqsadni aniq anglash, intensiv intilish	Etarli ba'zida haddan ziyod	Tezkor lekin har doim ham asoslashmaganlik	Qat'iy va turg'un	Qat'iy

Gorizontal struktura. Uni layoqatlar tashkil etadi va ularning rolida asab tizimi belgilarining tipologik xususiyatlari ishtirok etadi. Biroq, buni tan olib, ba'zi bir holatlarda psixologlar ushbu muammoni izohlashda xatoga yo'l qo'yishadi. Dadillikning past darajasi tipologik xususiyatlarning ma'lum bir kompleksiga: zaif asab tizimi, "tashqi" balans bo'yicha tormozlanishning ustunligi, tormozlanishning harakatchanligiga bog'liqligi monografiyalarda aniqlangan

Vertikal struktura. Barcha hissiy irodaviy sifatlar o'zaro o'xshash vertikal strukturaga ega. Bu o'xshashlik shundan iboratki, unga ko'ra har bir hissiy irodaviy sifat xuddiki bir, uch qavatli pirogga o'xshaydi. Uning eng quyisida tug'ma layoqatlar – neyrodinamik xususiyatlar yotadi.

Shu bilan bir qatorda har bir hissiy irodaviy sifatda vertikal komponentlarning roli turlicha bo'lishi mumkin. Bu holat E.K.Feshenko monografiyalarida yaqqol namoyon bo'lgan.

I.Selivanov shaxsiy sifatlarini ta'riflayotganda, ularga xos umumiy xususiyatlarni aytib o'tgan: bular kengligi, kuchi va barqarorligidir. hissiy irodaviy sifatning kengligi yoki torligi ushbu sifat yorqin namoyon bo'ladigan faoliyatlar miqdori orqali aniqlanadi. hissiy irodaviy sifatning kuchi qiyinchiliklarni engib o'tishga yo'naltirilgan hissiy irodaviy xatti-harakatning namoyon bo'lish darajasi bilan aniqlanadi. Bir turdagi vaziyatlarda hissiy irodaviy xatti-harakat namoyon bo'lishining doimiylik darajasi hissiy irodaviy sifatlar barqarorligida asosiy belgi bo'lib xizmat qiladi. Bu xususiyatlarning o'zaro aloqasi turli insonlarda turlicha bo'lishi mumkin.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATION G'OYALAR

O'zini tuta bilish – odamning o'z xatti-harakatlari, his-tuyg'ulari, xulq-atvori kabilarni boshqara bilishda aks etuvchi iroda sifatidir.

Chidamlilik – maqsadga erishishda odamning ko'pincha sovuq va issiqqa ham, ochlik-tashnalikka ham, betoblik va boshqa shu singari qiyinchiliklarga qaramay, barcha to'siqlarni engib, o'z maqsadini ro'yobga chiqarishga intilishda aks etuvchi ijobiy sifatidir.

Qat'iylik - shaxsning vaziyatni tezda baholab, o'z vaqtida asosli, o'ylangan va mustahkam qaror qabul qilishi, hech qanday ikkilanishsiz uni bajarishga kirishishidan iborat fazilatidir.

Botirlik – odam sog'lig'i yoki hayoti uchun xavfli va murakkab sharoitda ham biron qarorga kelishi va uni bajarishning uddasidan chiqa bilish xislatidir.

Intizomlilik – jamiyat qonunlariga, axloq normalari va qoidalariga, milliy (umumbashariy) urf-odatlariga, ixtiyoriy hamda ongli ravishda bo'ysunishda ifodalanuvchi inson sifatidir.

Sabotlilik – shaxsning qabul qilgan qarorini bajarish va o'z oldiga qo'ygan maqsadiga erishish uchun, ko'p vaqt hamda muayyan qiyinchiliklarni engish talab etilishiga qaramay, og'ishmay intilishida gavdalanuvchi iroda belgisidir.

Mustaqqillik – insonning o'zicha biror qarorga kelishi va uni amalga oshirishidan, qarorni amaliyotga tatbiq etishning usul va yo'llarini o'zi mustaqil tanlashidan, har bir ishda o'zining bilimlari, dunyoqarashi va e'tiqodlariga amal (rioya) qilishidan iborat iroda sifatidir.

Mardlik – oliy maqsadlarni ko'zlab ish ko'ruvchi, o'z oldiga qo'ygan maqsadiga erishishda qat'iylik, vazminlik, sabr-matonat, chidamlilik, bardoshlilik, mustaqqillik va dadillik ko'rsatuvchi xislatlar majmuasidir.

“Men” obrazining shaxsiy sifatlar shakllanishidagi ahamiyati shaxsning o'z xulq-atvor xususiyatlari va jamiyatdagi mavqeini tasavvur qilishidan hosil bo'ladigan obraz – “Men” obrazi deb atalib, uning qanchalik adekvatligi va realikka yaqinligi shaxsning jamiyatdagi ijtimoiy mavqeini belgilaydi va uning barkamolligi me'zonlaridan hisoblanadi. Kishi o'z mohiyatiga ko'ra ijtimoiy hisoblangan munosabatlar tizimiga kirgan, odamlar bilan o'zaro birgalikda harakat qilgan va munosabatda bo'lgan holda o'zini atrof muhitdan alohida ajratib ko'rsatadi, o'zining jismoniy va psixologik holati, harakatlari va jarayonlarining sub'ekti sifatida aks etadi. “Men” obrazining ijtimoiy-psixologik ahamiyati shundaki, u shaxs tarbiyasining va tarbiyalanganligining muhim omillaridan hisoblanadi. Shu nuqtai-nazardan olib qaraganda, tarbiyani shaxsning o'zi va o'z sifatleri to'g'risidagi tasavvurlarning shakllanishi jarayonidir, deb ta'rif berish mumkin.

“Men” tushunchasining ta'riflari bir qancha bo'lishiga qaramasdan, uni ikki ma'noda ifodalash mumkin. Ya'ni I.Kant ta'kidlaganidek, o'zini-o'zi anglash o'z ichida ikki ma'noni saqlaydi.

1. <i>“Men” tafakkur sub'ekti sifatida refleksiv “Men”.</i>
2. <i>“Men” ichki hislar va idrok ob'ekti sifatida.</i>

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATION G'OYALAR

Psixologik manbalarda birinchi “Men” odatda faol, harakatdagi sub’ektlik yoki ekzistensial “Men” deb nomlanadi, ikkinchisi esa – ob’ektivlik, refleksiv, fenomenal, kategorial “Men” yoki “Men tasavvur”, “Men – konsepsiya” deb nomlanadi.

Rozenberg quyidagi “Men” tiplarini ajratadi:

1) mavjud bo‘lgan “Men” (nalichnoe “YA”) – bu individning hozirgi paytdagi o‘zini ko‘rishidir (Real “Men”);

2) ko‘zlanayotgan “Men” (Jelaemoe “YA”) – individ o‘zini qanday ko‘rishni xohlaganini ifodalaydi;

3) tasavvur qilinayotgan “Men” (predstavlyaemoe “YA”) – u o‘zini boshqalarga qanday ko‘rsatishi tushuniladi.

u davrda paydo bo‘ladigan “kattalik” hissi qizlarda ham, o‘smir yigitlarda ham nafaqat o‘ziga, balki o‘zgalar bilan bo‘ladigan munosabatlarini ham belgilaydi.

XULOSA QISMI: Jamiyat a’zosi bo‘lgan sportchi o‘zining butun faoliyati davomida atrofdagi kishilar uchun nazoratning ob’ekti bo‘lib kelgan. Jamiyat nazorati ostida sport maktabi o‘quvchisi ta’lim oladi va tarbiyalanadi, sport faoliyati bilan band bo‘ladi, axloq qoidalari asosida xatti-harakatlarini amalga oshiradi. Boshqa tomondan, sportchi nazoratning sub’ekti sifatida uning o‘zi nazorat mexanizmlarini tashuvchisi hisoblanadi. Bu nazorat boshqalarga yoki shaxsning o‘ziga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Birinchi holatda nazorat ob’ekti bo‘lib boshqalarning xatti-harakatlari va ijtimoiy, tabiiy va texnik tizimdagi faoliyat jarayonining harakteri xizmat qiladi. Lekin shaxsning shaxsiy xatti-harakatlari, psixik holatlari ham uning o‘zi uchun nazorat ob’ekti bo‘lishi mumkin. Aynan oxirgi vaziyatda, ya’ni shaxsning o‘z psixik sohasini nazorat qilishida, biz o‘zini-o‘zi boshqarishni ko‘ramiz. Sportchi faolligining har xil ko‘rishlari ichida o‘zini-o‘zi hissiy irodaviy boshqarish alohida o‘ziga xos shakldan iboratligi bilan ajralib turadi. O‘zini-o‘zi boshqarish sportchining o‘z xatti-harakatlarini (xulq-atvorini) o‘zi boshqarishini, u yoki bu xususiyatli intilish va istaklarini tormozlashni talab qiladi, binobarin, u anglanilgan turlicha harakatlar tizimi mujassam bo‘lishini nazarda tutadi. hissiy irodaviy faoliyat mohiyati shunda ko‘zga tashlanadiki, bunda sportchi o‘zini o‘zi boshqaradi, o‘zini qo‘lga oladi, o‘zining xususiy ixtiyorsiz impulsiv tomonlarini nazorat etadi, hatto zarurat tug‘ilsa, u holda ularni tamoman yo‘qotadi ham.

Shuni alohida ta’kidlash joizki, ba’zi psixologik holatlarda, vaziyatlarda o‘zini-o‘zi hissiy irodaviy boshqarish faoliyati sportchining butun hayot yo‘lini aniqlab beradigan, uning ijtimoiy-psixologik qiyofasini namoyon qiladigan va ma’naviy-axloqiy qadriyatini ro‘yobga chiqarishga yordam beradigan qarorga kelish bilan uyg‘unlashadi.

Sportchining hayot yo‘lida qadriy xususiyat kasb etuvchi javobgarlik hissi hissiy irodaviy harakatlarni tatbiq qilishda uning miyasiga mujassamlashgan, anglanilgan barcha ijtimoiy-psixologik shartlangan fazilatlar, sog‘lom fikr, ustuvor hissiyot tariqasida faollashadi, mustahkamlanadi hamda baholash, qarorga kelish, tanlash, ijro etish jarayonlariga ta’sir qilib, umumiy hamkorlik tizimida o‘z izini qoldiradi. Javobgarlik hissi

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATION G'OYALAR

shaxs ma'naviyati, ruhiyati, qadriyati namoyon bo'lishi, kechishi, takomillashishi bosqichlarining boshqaruvchisi, ongli turtkisi, sifatining ko'taruvchisi funksiyasini bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Gapparov Z.G. Sport psixologiyasi: Jismoniy tarbiya instituti talabalari uchun darslik /tarj. M.Omon; T.: "Mehridaryo", 2011.
2. Gippenreyter YU. B. O prirode chelovecheskoy voli // Psixologicheskiy jurnal. 2005. № 3.
3. Zagaynov R.M. K probleme unikalnosti lichnosti sportsmena-chempiona. "Sportivniy psixolog" jurnali №1(4), 2005.
4. Salixov S. M., Salixov T. M. Bo'lajak jismoniy madaniyat o'qituvchisining kasbiy tayyorgarligini shakllantirish //Science and Education. – 2022. – T. 3. – №. 3. – C. 1013-1019.4.
5. Mansurovich S. S. Methodology of organizing physical education lessons through digital technologies //European Journal of Modern Medicine and Practice. – 2022. – T. 2. – №. 4. – C. 107-111.